

---

4 ETIKA V KVALITATIVNÍM VÝZKUMU V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Brian Littlechild

Kapitola představuje klíčová témata aktuální pro aplikaci kvalitativních metod ve výzkumu v sociální práci včetně těch nejzákladnějších předpokladů s ohledem na hodnoty a etické principy sociální práce, jež musí být oporou všech přístupů v sociální práci včetně výzkumu. Zvláštní pozornost je věnována způsobům, jakými v sociální práci – včetně oblasti výzkumu – respektujeme práva jednotlivců, s nimiž pracujeme. Zabýváme se problematikou participace potenciálně zranitelných klientů na výzkumném procesu a zajímat nás bude i způsob, jímž se pokoušíme zajistit co nejlepší začlenění zkušeností a názorů klientů tak, aby se procesu účastnili spíše jako spolupracující výzkumníci.

Uvedeme příklady ze dvou oblastí, jimiž jsou práce s dětmi a s lidmi s duševním onemocněním, které nám budou sloužit jako modely aplikace výzkumu v sociální práci. Konstatujeme, že zlepšení vědomostního základu výzkumu se zaměřením na hodnoty sociální práce je zásadním předpokladem pro vykonávání spolehlivé, respektované profese a poskytování souvisejících služeb.

Lze říci, že pro výzkum v sociální práci není zásadní ani tak metodologie, resp. metody samy o sobě, ale základní hodnoty a etické principy sociální práce, kterým se musí přizpůsobit volba metod výzkumu.

Kapitola zkoumá zejména způsoby, jakými sociální práce rozhoduje o postupu operacionalizace hodnot vztahujících se k respektování práv jednotlivců, se kterými profesionálové/výzkumníci pracují, a jak se tento fakt odráží v teorii a praxi výzkumu v sociální práci. Předmětem našeho zájmu budou otázky týkající se participace všech klientů, ale také, což je důležité, potenciálně zranitelných klientů na výzkumném procesu. Bude nás zajímat, jak se můžeme pokusit zajistit co nejlepší zohlednění zkušeností a názorů klientů a jak je možné potenciálně zapojit klienty jako spolupracující výzkumníky.

Ve výzkumu v sociální oblasti obecně platí, že je třeba dodržovat zásady etiky. Zde ovšem vzniká speciální úkol pro kvalitativní výzkum v sociální práci,

založený na specifických etických zásadách sociální práce ve vztahu k názorům, kompetencím a možné zranitelnosti účastníků výzkumu.

4.1 Klíčové etické otázky ve výzkumu sociální práce

Při zkoumání mezinárodních definic a etických zásad sociální práce je důležité vzít v úvahu definici sociální práce, jak ji uvedla Mezinárodní asociace škol sociální práce (IASSW) a Mezinárodní federace sociálních pracovníků (IFSW)²⁶, a také zohlednit připojený etický kodex. Ačkoliv většina zemí má svůj vlastní etický kodex (viz např. Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR, Profesní rada pro povolání v oblasti zdravotnictví a péče (HCPC) v Anglii a kodex Národní asociace sociálních pracovníků (NASW) v USA), většina z nich nějakým způsobem aplikovala jako základ definici IASSW a IFSW a zmíněný etický kodex. Ty pak mohou být aplikovány pro nastavení parametrů a k poskytování poradenství ohledně etických otázek nad rámec základních etických problémů v obecnějším výzkumu v sociálních vědách. Položíme si otázku, jaké jsou základní rysy efektivního a etického výzkumu. Budeme zkoumat, nakolik nám tyto informace mohou napomáhat při rozvoji vzdělávacích kvalifikací a různých systémů sociální práce a jaký vliv budou mít na zlepšení našeho profesního a akademického postavení a na zefektivnění poskytování služeb.

Podle mého názoru je ve výzkumu v sociální práci nutno usilovat o holistické sladění výzkumných přístupů s hodnotami sociální práce. V České republice je nám oporou Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR²⁷, ve Velké Británii např. Kodex Britské asociace sociálních pracovníků²⁸ a na mezinárodní úrovni IASSW a IFSW „Etika v sociální práci, vymezení principů“ (Statement of Ethical Principles, 2013).

Část 2 dokumentu „Etika v sociální práci, vymezení principů“ stanoví definici sociální práce:

„Profese sociální práce podporuje sociální změnu, řešení problémů v lidských vztazích a zmocnění a zrovnoprávnění osob vedoucí ke zlepšení jejich situace. Sociální práce se opírá o teorie o lidském chování a o sociálních systémech a intervenuje tam, kde lidé vstupují do vztahů s okolním prostředím. Principy lidských práv a sociální spravedlnosti jsou pro sociální práci zásadní.“

Definice je klíčem k provádění eticky platného výzkumu v sociální práci.

²⁶ Dostupné z: <http://www.ifsw.org>

²⁷ Dostupné z http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspcr.pdf

²⁸ Dostupné z: <http://www.basw.co.uk>

Dále se v bodě 4.1 dokumentu „Etika v sociální práci, vymezení principů“ uvádí:

„Lidská práva a lidská důstojnost

Sociální práce je založená na respektu k přirozené hodnotě a důstojnosti všech lidí a na právech, jež z toho vyplývají. Sociální pracovníci by měli prosazovat a obhajovat fyzickou, psychickou, emocionální a duchovní integritu a blaho každého člověka, což znamená:

- 1. Respektování práva na sebeurčení – sociální pracovníci by měli respektovat a podporovat právo člověka na jeho vlastní volby a rozhodnutí, bez ohledu na vlastní hodnoty a životní volby, za předpokladu, že tím nejsou omezena práva a legitimní zájmy druhých.*
- 2. Prosazování práva na participaci – sociální pracovníci by měli prosazovat plné zapojení a participaci uživatelů služeb sociální práce způsobem, který podpoří jejich důvěru ve vlastní schopnosti ve všech aspektech rozhodování a jednání ovlivňujících jejich životy. (Z naší strany je třeba zajistit používání komunikačních prostředků, které zohlední možná specifika klientů sociální práce – například poruchy intelektu, problémy duševního zdraví, věk dětí a jejich schopnost chápat situaci.)*
- 3. Jednání s každým člověkem jako s komplexní osobností – sociální pracovníci by se měli zajímat o celého jedince, v kontextu jeho rodiny, komunity, společenského a přirozeného prostředí, a měli by usilovat o poznání všech aspektů jeho života.*
- 4. Identifikace a rozvíjení silných stránek – sociální pracovníci by se měli soustředit na silné stránky jednotlivců, skupin a komunit a tím podpořit jejich zmocnění.“*

Všechny popsané body jsou relevantní, ale body 1 a 2 jsou ve vztahu k výzkumu obzvlášť klíčové. V této kapitole soustředíme pozornost především na podporu práv a účast na všech výzkumných aktivitách.

Další relevantní oblasti v bodě 5 dokumentu „Etika v sociální práci, vymezení principů“ jsou:

„Profesní kodex

Požadavky vyplývající ze zásad profesního kodexu (výběr autora)

- 1. Od sociálních pracovníků se očekává, že budou rozvíjet a udržovat si požadované dovednosti a kompetence potřebné pro vykonávání profese. (Pozn. autora: Je*

třeba zajistit, aby naše výzkumné schopnosti a dovednosti zaručovaly etické a efektivní provádění výzkumu v sociální práci.)

3. *Sociální pracovníci by měli jednat poctivě, což zahrnuje nezneužívání vztahu důvěry s uživateli služeb, rozeznávání hranic mezi osobním a profesním životem a nezneužívání vlastní pozice pro osobní prospěch nebo zisk.* (Pozn. autora: Platí i pro výzkumné aktivity.)
4. *Sociální pracovníci by měli jednat ve vztahu k uživatelům služeb se soucitem, empatií a péčí.* (Pozn. autora: Opět platí i pro výzkumné aktivity.)
7. *Sociální pracovníci by měli zachovávat mlčení o informacích týkajících se klientů. Výjimky ospravedlňuje pouze vyšší etický požadavek (např. ochrana života).*“ (Pozn. autora: Je třeba zvážit důsledky, které má pro respondenty udělení souhlasu k participaci na výzkumu, a v této souvislosti promyslet etické souvislosti našich rolí, limitů a hranic důvěrnosti.)

Uvedené principy se pak převádějí do národních etických požadavků platných pro příslušné profesní asociace, které se rozhodly jimi řídit. Například kodex Britské asociace sociálních pracovníků²⁹ (BASW) stanovuje, že sociální pracovníci by měli propagovat a podporovat rozvoj pozitivních zásad, postupů a praktik, kterými jsou antiopresivní přístup a přístupy podporující zmocnění klientů. Kodex uvádí: „*Sociální práce vychází z humanitních a demokratických ideálů a její hodnoty jsou založeny na respektování rovnosti, hodnoty a důstojnosti všech lidí*“ (The Code of Ethics for Social Work, 2012: 5). Zásady pronikají do praxe i do výzkumu.

„*Sociální pracovníci by měli respektovat přesvědčení, hodnoty, kulturu, cíle, potřeby, preference, vztahy a politickou příslušnost klientů. Měli by rozpoznat své vlastní předsudky, aby si mohli být jisti, že z jejich strany nedochází k diskriminaci osob nebo skupin. Měli by zajistit, aby jejich služby byly nabízeny a poskytovány kulturně přiměřeným způsobem*“ (The Code of Ethics for Social Work, 2012: 13). Více k tématu (proč, jak a co je třeba zohlednit) viz Littlechild (2012).

„*Sociální pracovníci by měli pokud možno zjišťovat a respektovat preference a přání individuů a zapojovat je do rozhodování, a to bez ohledu na to, zda sociální pracovníci nebo jiné osoby mají pravomoc rozhodovat v jejich zastoupení. Zde je zahrnuta i povinnost zjišťovat a respektovat přání a pocity dítěte, a zohlednit jeho zralost a porozumění tam, kde ze zákona mohou za dítě rozhodovat rodiče nebo jeho zákonný zástupce. Sociální pracovníci si musí být vědomi důsledků své vlastní*

²⁹ [online] Dostupný z: http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_112315-7.pdf

---

neformální a korigující moci a moci zapojených organizací“ (The Code of Ethics for Social Work, 2012: 12).

Například je třeba mít jasno v tom, co sdělíme účastníkům výzkumu v sociální práci o dalším postupu, jestliže nám poskytnou určitou citlivou informaci, například o zneužívání jiné osoby nebo o závažném trestném činu. Účastník výzkumu musí vědět, zda její obsah sdělíme někomu dalšímu – včetně policie nebo jiného subjektu – (a tím porušíme důvěrnost).

Musíme také brát v úvahu mocenské vztahy, v jejichž kontextu mohou účastníci výzkumu / klienti vnímat výzkumníka. Je proto třeba zvážit, jak zajistit, aby se klienti, zejména velmi zranitelní klienti, nedomnívali, že participací na výzkumu nebo odmítnutím účasti budou buď zvýhodněni, nebo znevýhodněni – podle toho, co si zvolí. Musíme se ujistit, že jsme promysleli nejlepší způsob, jak klienty informovat, že jejich rozhodnutí, ať bude jakékoliv, nijak neovlivní poskytované služby.

Rogers (2012) předkládá hodnotnou kritickou diskusi o opresi a moci ve výzkumu se zvláštním zaměřením na vývoj heuristického rámce pro antiopresivní výzkum v sociální práci. Základem je rozvíjení přístupu, který zohledňuje moc ve výzkumu v sociální práci a podporuje kritickou reflexi potenciálně opresivních projevů moci v jeho průběhu. Rogers čerpá z Lukesova (1974) modelu moci a Gouldova (1994) učení, které přispěly k protirasistickému pojetí ve výchově v rámci sociální práce. Zmíněná konstrukce byla aplikována ve výzkumu v sociální práci. Rogers upozorňoval na potenciálně opresivní projevy moci a navrhoval antiopresivní strategie a pravidla, které by podporovaly antiopresivní metody výzkumu v sociální práci.

„Sociální práce zakládá svou metodologii na systematickém soubornu vědomostí založených na důkazech a získaných z výzkumu a hodnocení praxe. Sociální práce se zaměřuje na bariéry, nerovnosti a nespravedlnosti, které existují ve společnosti“ (Statement of Ethical Principles, 2013).

Tato definice sociální práce a etické dokumenty formulované IFSW uznávají, že v zájmu ochrany zranitelných osob ve společnosti je třeba posílit důvěru ve vlastní schopnosti těch, s nimiž pracujeme. Zároveň je ale třeba zajistit, aby nejvíce zranitelní klienti byli chráněni před potenciálním zneužíváním ze strany subjektů, které nad nimi mají moc. Toto unikátní dilema mezi péčí a kontrolou, čili „dvojí role“ v sociální práci, poskytuje sociálním pracovníkům jedinečné výzvy.

Velká část výzkumu v sociální práci je součástí interpretativistické tradice, jejímž cílem je zachytit názory a kompetence zúčastněných a klade si otázku, jak klienti vidí své problémy a co jim může nejlépe pomoci zlepšit jejich situaci. Kvantitativně zaměřená práce může být hodnotná, jestliže zjišťujeme, co je problémem, nepomůže nám však vyjasnit příčiny problému ani nalézt jeho řešení. Pro nalezení odpovědí na tyto otázky je třeba použít kvalitativní výzkum vycházející z tradice sociální vědy, abychom co možná nejvíce porozuměli vysvětlením klientů. Pro sociální práci a její hodnoty z toho také vyplývá, že se snažíme vidět problémy z perspektivy klientů, přičemž prosazování a ochrana jejich zájmů může být předmětem diskuse. Určitě to znamená, že prostřednictvím naší práce zajistíme zahrnutí stanovisek klientů do výzkumu způsobem, kterému klienti rozumějí a na němž mohou participovat – a to nejen odpovídáním na dotazy, ovlivněním podmínek dotazování a užitím informací, ale také participací na společné práci s výzkumníky na další formulaci otázek, na způsobu jejich záznamu a dalších podstatných součástech konstruování výzkumných metod. Volba metod se bude lišit podle toho, zda budeme pracovat s deprivovanou a znevýhodněnou komunitou, s osobami se specifickými poruchami učení, s poruchami komunikace, s problémy souvisejícími s duševním zdravím atd.

Při aplikaci na národní situaci lze opět použít jako příklad Anglie, kde je po sociálních pracovnících registrovaných jako odborníci v profesi požadováno, „aby byli schopni získávat příslušné znalosti a dovednosti s cílem informovat praxi a aby dokázali shromažďovat, analyzovat a kriticky hodnotit a využívat informace a znalosti s cílem poskytovat doporučení nebo modifikovat vlastní praxi“³⁰ (14.1).

4.2 Důležitost výzkumu pro odborníky v praxi / manažery / klienty

Sociální práce má v mnoha zemích problém se statusem a s uznáním ze strany médií, politiků a veřejnosti. Klíčovým prostředkem k dosažení změny je vývoj lepší profesionální a akademické důvěryhodnosti s cílem vytvořit pevnější vědomostní základ. Za účelem splnění odborných požadavků musí sociální pracovníci předvést (viz výše – HCPC), jak lze použít výsledky výzkumu ke zlepšení a kritické reflexi jejich praxe.

V naší práci se budeme zabývat i úvahami o dovednostech a znalostech sociální práce v několika klíčových oblastech výzkumu. Dobrá praxe sociální práce je

---

³⁰ Dostupné z: <http://www.hpc-uk.org/>

---

podobná některým formám výzkumu. Klíčové dovednosti mohou být přeneseny do dotazování ve výzkumu, a to při práci s jednotlivci i se skupinami. Bolestivá odhalení doprovázejí jak obsah, tak i proces intervencí včetně intervencí ve výzkumu.

Otázkou je, zda se s ohledem na validitu výzkumu máme zabývat i velikostí zkoumaného vzorku. Samostatně pracující odborník z praxe a stejně tak jednotlivá případová studie mohou být pro naši práci velkým přínosem. Mohou být součástí prokazování efektivity nebo podkladem pro koncipování dalších úkolů vyplývajících z intervencí či přístupů. Výzkum tedy nemusí být oddělen od praxe, jak se často předpokládá.

Pokud budeme provádět výzkum v našich vlastních organizacích, klíčová oblast, kterou bychom měli řešit a která je často zásadním problémem v kvalitativním výzkumu, spočívá v dosažení co nejučinnějšího odstupu od svých vlastních zájmů, předsudků, „starých způsobů“ práce a domněnek, a to nejen z hlediska provádění výzkumu, ale také nakolik umožníme, aby výsledky výzkumu změnilly naše postupy a zásady. Například v době, kdy jsem působil v praxi jako sociální pracovník s mládeží, bylo obvyklé, že delikventní mládež a děti, jejichž provinění byla často extrémně marginální, byli odebíráni z rodin a umístováni do velkých ústavů, a to někdy i na dobu 4 nebo 5 let (Thorpe a kol., 1980). Thorpe a kolektiv demonstrovali žalostné výsledky takových přístupů, což vedlo ke změnám v praxi sociálních pracovníků (viz Littlechild, Smith, 2011).

Zde vidíme souvislost s etickým prohlášením BASW: „*Sociální pracovníci by měli usnadňovat evaluaci a přispívat ke zdárnému průběhu výzkumu a využívat přitom své odborné znalosti a zkušenosti, aby pro výzkum získali eticky založenou politiku a programy a přispěli tak k jejich rozvoji. Měli by analyzovat a hodnotit kvalitu a výsledky své praxe s uživateli služeb sociální práce*“ (The Code of Ethics for Social Work, 2012: 16).

Další, o něco starší příklad, který byl ve své době pokládán za průkopnický v pohledu na způsob přijetí závěrů výzkumu a zejména na zohlednění názorů klientů ve výzkumu v sociální práci, byla práce výzkumníků Mayera a Timma (1970) v knize „Klient hovoří“ („The Client Speaks“). Jsou v ní zachyceny rozhovory se sociálními pracovníky a klienty o jejich společné práci. Zjistili, že jejich názory na aktuální události, základy intervence a očekávané výsledky byly opravdu velmi odlišné. Sociální práce a výzkum v sociální práci dříve názory klientů příliš nebral v úvahu. Velmi rozdílné pohledy na svět ze strany

sociálního pracovníka a klienta jsou výzvou pro naše pracovníky v praxi. Tato zjištění měla významný dopad na praxi a politiku, který je patrný i dnes.

Novější část výzkumu, která se zabývá obdobnou problematikou a rovněž zapojuje klienty jako spolupracující výzkumníky v oblasti duševního zdraví, je výzkum v rámci celoživotního programu („Whole Life“) ve Spojeném království (Littlechild a kol., 2013). Zdůrazňují se zde holistické a na klienta zaměřené přístupy k lidským zkušenostem, což se týká jak pracovníků, tak i klientů sociální práce.

Abychom ilustrovali některé z uvedených bodů, budeme zkoumat dvě skupiny klientů sociální práce, a to děti a osoby s duševním onemocněním. Uvedené postupy lze však aplikovat na práci se všemi zranitelnými skupinami a komunitami, se kterými v sociální práci pracujeme.

4.3 Výzkum s dětmi

Výzkum v sociální práci, jehož součástí jsou děti, je spojen se speciálními problémy. Ve výzkumném procesu se setkáváme s termínem „informovaný souhlas“ od osob, které se mají stát součástí výzkumu. Může se stát, že v závislosti na věku dítěte, na jeho zralosti a porozumění průběhu a výsledkům výzkumu budeme potřebovat souhlas od dětí a/nebo od jejich rodičů či zákonných zástupců. Z mého vlastního výzkumu participace dětí na procesech sociální práce a na základě výzkumu na jednom místním úřadě zmíním témata z oblasti hodnot sociální práce, která by měla být zohledněna; všechna témata byla vedena primární etickou zásadou sociální práce – „především neškodit“.

Pracovníci musí být schopni vcítit se do pozice dítěte nebo dětí, aby si dokázali uvědomit jejich strach a znepokojení ze samotného procesu výzkumu a jeho možných výsledků a dát jim najevo, že chápou potenciální obavy, které děti na základě vzniklé situace pociťují.

Dítě nebo mladý člověk může mít právem velké obavy ohledně použití jím sdělené informace. Otázky důvěrnosti sdělení jsou citlivé, zejména pokud se jedná o závažné situace, jako je zneužívání.

Specifické situace, které musíme předvídat, abychom se jim mohli vyhnout, a které lze obecněji aplikovat na všechny zranitelné skupiny klientů, jsou tyto:

1. Dítě / mladý člověk nezažívá k výzkumníkovi a jeho postojům, metodám a dovednostem pocity respektu.

-
2. Procesy nepůsobí komplexně, přívětivě a vstřícně vůči mladému člověku nebo nerespektují jeho vlastní tempo.
  3. Dítě / mladý člověk nemá důvěru ve způsob, jakým bude určeno, zda jsou informace důvěrné nebo jak bude probíhat kontrola poskytovaných názorů či informací.
  4. Nedostatečná podpora během přípravy na proces, v jeho průběhu a následně po procesu. Fyzické uspořádání, načasování, sjednávání schůzek či konzultací nejsou pro klienty vhodné.

Mladí lidé často nedůvěřují motivům profesionálů, když vyhledávají jejich participaci; Kjørholt (2002), Hallett a Prout (2003) v Norsku zjistili, že iniciativy jsou často poznamenány smíšenými motivy v souvislosti se zapojením dospělých a s nerealizovanou trvalou změnou v praktikách agentury nebo profesionálů v důsledku jejich vstupu. Mladí lidé jsou často odtrženi od participačních procesů, pokud je prožívají pouze jako symbolické a pokud zde není časová kontinuita. Musíme být tedy velmi opatrní, abychom nevzbuzovali naději, že služba, která je jim poskytována, se pro ně a jejich skupinu klientů dramaticky zhorší nebo zlepší.

Postupy orgánů sociální práce, zdravotnictví a policie mohou pomoci při prosazování práv dětí v rámci výzkumných procesů následujícími způsoby:

1. Citlivé vnímání názorů a potřeb dětí, které mohou vyžadovat určitý stupeň ochrany. Zejména musí být zohledněny otázky etnicity, genderu, sexuality a postižení. Potenciálně je třeba také respektovat, že tempo mladých lidí z etnických menšin, mládeže se specifickými jazykovými a jinými komunikačními potřebami, mládeže, která potřebuje péči specialisty kvůli svému statutu z důvodu postižení, genderu nebo sexuální orientace či státní příslušnosti a/nebo kvůli následkům zneužívání či zanedbání může být odlišné a že tito lidé vyžadují k dosažení plné participace zvláštní pozornost.
2. Problémy souvisejí i se skutečností, nakolik následky zneužívání a zanedbávání ovlivňují schopnost mladých lidí se s důvěrou angažovat při spolupráci s odborníky a organizacemi. Zde je třeba věnovat pozornost taktice a odborné přípravě. Problematický může být i obecně pohled mladých lidí na „autority“, což pak ovlivňuje jejich ochotu spolupracovat.
3. Je třeba uplatňovat metody šetření, které berou v úvahu skutečné potřeby, zkušenosti a názory dítěte a které by zajistily jejich zohlednění ve všech

přípravných nebo rozhodovacích procesech, tak, aby byly citlivé k potřebám dítěte i těch, kdo o ně pečují.

Existuje tedy několik klíčových oblastí, které jsou systematicky zaměřené na rozvoj účinných postupů participativního výzkumu, což podporuje začlenění názorů a přání dětí do rozhodovacích fór v souladu s požadavky Úmluvy OSN o právech dítěte, kde se uvádí, že zúčastněné státy zaručují dostatečnou pozornost věnovanou názorům dítěte.

Následující návrhy mohou posloužit organizacím a odborníkům, jak ve své činnosti zohlednit konkrétní vývojová stadia dítěte a další relevantní faktory:

- Používejte přístupy, které mladému člověku umožní vyprávět příběhy z jeho vlastní perspektivy.
- Rozvíjejte schopnosti a dovednosti, které u mladého člověka podpoří pocit, že jeho názorům někdo naslouchá a že jsou uznávány. Mladí lidé potřebují, aby jim byl dáván najevo respekt vůči jejich názorům, přestože není vždy možné je v daném okamžiku prosadit. Mimo jiné je k tomu zapotřebí si zajistit nerušený čas pro rozhovor.
- Zvažte systematické používání „projektivního hodnocení“ pocitů spojených se společnou činností jako způsob zohlednění názorů mladého člověka.
- Ujistěte se, že děti a mladí lidé chápou, že komunikace nemusí být nutně důvěrná. Před poskytnutím informace nebo verze události si vyjasněte, co může v případě jejich odhalení nastat. Formulujte, jaké důsledky pro ně mohou ze situace vyplynout – např. je možné, že budou vypovídat jako svědci. Ujasněte si, jak budou řešeny případné obavy z možné reakce rodičů nebo osob poskytujících péči.
- Lansdown (1995) uvádí, že je vhodné zajistit, aby informace byla předána ústně a písemně v jazyce, který je přiměřený kultuře, věku, zralosti a porozumění dítěte nebo mladého člověka. Může to být formou hracích technik kreslení, s využitím loutek, hraček, panenek a domečků pro panenky, formou komunikace vhodnou pro osoby s poruchami učení nebo se sluchovými či řečovými vadami. Stejně tak lze pracovat i s řečí.
- Zajistěte, aby mladí lidé získali kompletní informaci o systému, do kterého vstupují, včetně praktických detailů o tom, kdo je bude podporovat, a to jak během výzkumu, tak i následně po něm.
- Kdo ho nebo ji dopraví na rozhovory nebo do místa konání ohniskové skupiny, pokud to bude potřeba, a kdy? Viděl/a toto prostředí s důvěryhodným dospělým, tak, aby se mohl/a způsobem seznámit s prostory a místnostmi,

---

teré mají být použity? Setkal/a se s lidmi, kteří s ním nebo s ní budou spolupracovat, např. sekretářka, recepční, tazatel, atd.? Zná průběh setkání, ví, jak bude probíhat a jaká je jeho/její úloha?

- Aplikujte strategie s cílem zajistit plnou a nezávislou podporu dítěte během všech rozhovorů a následně po nich. Může se jednat o sociálního pracovníka, poradce, příp. jiného přiděleného odborníka nebo právního zástupce. Zapojte se a ujistěte osoby poskytující podporu nebo péči, že po provedení úkolu si vyslechnete hlášení o průběhu a poskytnete dítěti oporu, pokud by po rozhovoru mělo nějaké obavy z jeho následků, uveďte, jak vás mohou jako výzkumníka opět kontaktovat, pokud by se objevily jakékoli obavy.

Základní principy, o které usilujeme:

1. Dítě / mladý člověk zažívá pocity respektu plynoucí z prohlášení a procedur organizací nebo výzkumníků a z postojů, metod a schopností pracovníků.
2. Dítě / mladý člověk cítí, že je mu nasloucháno a je že hodnotný sám o sobě, ne proto, že participuje na splnění výkonnostních indikátorů agentury/ pracovníka.
3. Fyzické uspořádání, načasování schůzek/konzultací je pro ně vhodné/ vyhovující.
4. Procesy jsou pocítovány jako komplexní, přívětivé a oceňující mladého člověka.
5. Dítě / mladý člověk má zpětnou vazbu o použití své participace.
6. Mají přístup k důvěryhodným osobám, které je podporují, a je jim poskytována pečlivá a citlivá příprava na celý proces participace.
7. Pracovníci jsou schopni vcítit se do pozice dítěte/děti, aby si dokázali uvědomit jejich obavy/znepokojení z procesu a jeho možných výsledků, a dávají jim to najevo.
8. Dítě / mladý člověk má důvěru ve způsob vymezení otázek důvěrnosti / regulace názorů / poskytnutých informací.
9. Je nutné respektovat vlastní tempo mladého člověka.
10. Je třeba si zajistit přístup ke znalostem o postupech a o způsobech získání pomoci a jejich využití. Zejména jde o problém dětí, které se dostaly do nouzové situace v důsledku zneužití nebo zanedbání, a týká se přístupu k důvěryhodným dospělým mimo rodinnou síť. Děti v takových situacích mají strach ohlásit zneužití.

4.4 Duševní zdraví

Budeme se zabývat dvěma příklady z této oblasti – hodnocením rizika a jeho etickou bází danou organizací „National Health Service Mental Health Trusts“ a způsoby, jak lze zohlednit klientovy názory na intervence a jak je možné začlenit klienty jako spolupracující výzkumníky.

4.4.1 Zapojení uživatele služeb a pečujících osob do hodnocení rizika

Vzhledem k některým etickým otázkám probíraným v této kapitole je důležité zvážit, nakolik hodnocení rizik odpovídají zájmům uživatelů služeb a osob, které o ně pečují, a také do jaké míry by do něj měli být uživatelé služeb a pečující zapojeni.

Výzkum rizik a řízení rizik usilující o hodnocení, jak významně se uživatelé služeb vnímají jako nositelé rizika pro ostatní, poskytuje některé cenné náhledy do problematiky posuzování rizika pro uživatele služeb zaměřených na mentální zdraví (Langan, 2000; Langan, Lindow, 2004). Do studie bylo zařazeno 17 uživatelů služeb, jejich příbuzných, přátel, pracovníků činných v oblasti duševního zdraví. Mezi zapojenými uživateli bylo 12 osob, které někoho napadly, 5 osob, které ostatním, například dětem nebo jiné osobě, vážně přímo nebo nepřímo vyhrožovaly rizikem újmy, 9 zúčastněných se pokusilo o sebevraždu a 5 osob o ní uvažovalo. Studie zjistila velké nesrovnalosti v přístupu k posuzování rizika ze strany příslušných pracovníků. Jedním z neefektivnějších způsobů, jimiž se postupovalo při hodnocení rizik, bylo postupné poznávání uživatelů služby a jejich angažování pro vzájemnou spolupráci; podle Langana takový způsob pravděpodobně poskytne mnohem vyváženější hodnocení než zaškrtnání kolonek (Littlechild, Hawley, 2010).

Studie zjistila různé úrovně souhlasu mezi uživateli služeb – někteří vnímali svá hodnocení jako poměrně přesná, zatímco jiní s nimi nesouhlasili. Studie zjistila, že odborníci se často bojí upřímnosti vůči uživatelům služeb a věří, že upřímnost v hodnocení rizik by ve skutečnosti mohla být podnětem ke vzniku rizikového chování. Ve studii Hawley a kol. (2006) nebylo ze zkoumaných formulářů jasné, jak byli uživatelé služeb zapojeni do vlastního hodnocení rizik, pokud k tomu vůbec došlo. Ve světle současného programu v rámci zdravotní a sociální práce, který zahrnuje zapojení uživatelů služeb / pacientů do jejich péče a léčby, se zdá, že v této důležité oblasti, která zahrnuje práci při hodnocení duševního zdraví, je třeba ještě hodně udělat pro to, aby se lidé zapojili do vlastního hodnocení rizika a plánů řízení rizika. Ve formulářích nic nenapovídalo o tom, jak uživatelé

---

služeb a/nebo opatrovníci přispěli k hodnocení rizik, nebo jestli k tomu vůbec došlo. Tato skutečnost má etické důsledky pro sociální pracovníky, které by měly být implementovány do jejich politiky a praxe (Littlechild, Hawley, 2010).

4.4.2 Výzkum „Whole Life“

Přístup zotavení („recovery“) v péči o duševní zdraví měl v posledních letech vliv na prosazování aktivnější participace uživatelů na léčbě a postupech léčení, což souvisí s přechodem k modelům intervence, které jsou založeny na sociálních modelech a myšlenkách posilujících zmocnění („empowerment“) uživatele služby.

Výzkum byl zaměřen na zhodnocení povahy a obsahu celoživotního programu „Whole Life program“ (WLP)³¹, aplikovaného v rámci nadace „Hertfordshire NHS Partnership Foundation Trust“. Předmětem zkoumání byly i výsledky kvalitativního výzkumu v tomto programu, který se soustředil na analýzu dopadů jeho vedení z perspektiv uživatelů služeb (Littlechild a kol., 2013). Výzkum prověřoval zkušenosti a názory účastníků, kterým byla poskytována péče několik měsíců po ukončení programu. Zabýval se přezkoumáváním a analyzováním dopadu výkonu z perspektivy klientů. Cílem bylo poučit se z nabytých zkušeností a tím obohatit vědomosti o aplikaci přístupu založeného na zotavení („recovery“), „Whole Life Manual“, v praxi.

Výzkumný tým sestavil příručku „Whole Life Manual“ (WLM), která měla fungovat jako terapeutický nástroj ke spolupráci mezi koučem (profesionál) a účastníkem (pacient/klient). K posouzení efektivity WLP a WLM byly provedeny testy v rámci intervenčního komparativního experimentu, kde primárním kvantitativním výsledkem bylo ohodnocení na stupnici sebehodnocení sociální adaptace („Social Adaptation Self-assessment scale“). Byla také vytvořena kvalitativní studie, jejímž cílem bylo porozumět názorům účastníků na program a jejich zkušenostem s ním. Porozumění názorům účastníků nám umožňuje lépe pochopit, které aspekty programu byly úspěšné a které neúspěšné, nebo které vyžadují modifikaci nebo zdokonalení.

Kvalitativní přístup využil vyjádření zapojených uživatelů služeb prostřednictvím polostrukturovaných, hloubkových rozhovorů, což umožnilo zkoumání témat tak, jak se vynořovala v průběhu rozhovoru. Průvodce vedení rozhovoru zahrnoval očekávání účastníků před programem, zkoumal, které aspekty programu se jim zdály být nejužitečnější a které jim podle jejich názoru příliš nepomohly, byly využity i konkrétní materiály (tj. Příručka). Součástí byly i nejhodnotnější aspekty terapeutova přístupu, zohledněny byly i zkušenosti

³¹ Další informace dostupné z: <http://www.wholelifemanual.info>

účastníků s přenesením terapie do praxe a jejich názory na budoucí vývoj programu.

Kvalitativní vyhodnocení WLP realizoval tým složený z řad pracovníků univerzity a uživatelů služeb, kteří byli během výzkumu školeni a podporováni jako výzkumní pracovníci, a to ve způsobech, jakými měly být konstruovány rozhovory a jak má vypadat interpretace závěrů v závěrečné zprávě a v článku v časopise, s cílem zajistit plnou inkluzi ve všech bodech. Sponzorem této studie byla nadace „Hertfordshire Partnership Foundation Trust“, etické schválení poskytla služba „National Research Ethics Service“³² (NRES) pro Anglii. Organizace byla založena v prosinci roku 2011 na ochranu a prosazování zájmů pacientů a veřejnosti ve výzkumu v oblasti zdraví. Mnoho členů veřejnosti chce mít možnost se na výzkumu podílet a organizace jejich možné zapojení posuzuje z etického hlediska, pomáhá jim při rozhodování, zda se chtějí výzkumu zúčastnit.

4.5 Obecné otázky výzkumu v sociální práci

Stejně jako v jiných případech, i zde musíme zohlednit a využít hodnoty a etický základ sociální práce, včetně výzkumu v sociální práci. Pracujeme s relativistickou a vztahovou povahou vědomostního základu sociální práce a potenciálně jsou zohledněny i otázky moci. Je třeba také vzít na vědomí postavení pozitivistických a technicko-racionálních přístupů vůči „neuspořádanému“ holistickému poznání, jež je často ve výzkumu v sociální práci sociálně determinováno a konstruováno.

Pro rozvoj výzkumu v sociální práci na etické bázi je třeba vzít v úvahu následující aspekty:

Zapojení klientů do výzkumu – získání různých perspektiv

- Snažíme se o zapojování klientů, pečujících členů rodiny a příslušných pracovníků do formulace otázek, prostředků a metod pro získání dat. Klienti vidí problémy z vlastní perspektivy, kterou potřebujeme zahrnout do plánování.

Volba výzkumných metod v participativním výzkumu

- Zabýváme se způsoby, kterými se nám podaří co nejlépe získat požadované informace ve spolupráci s klienty pomocí analýzy a interpretace dat. Můžeme pracovat inovativně – např. zejména u mladých lidí využíváme sociální média.

---

³² Dostupné z: <http://www.nres.nhs.uk/>

Prostředky komunikace s klienty jsou např. i kresby nebo práce s piktogramy. Jejich pomocí sledujeme reakce, rozvíjíme vlastní vnímavost k situaci, abychom mohli naplánovat, co chceme získat a jak.

- Musíme si také odpovědět na otázku, jaké typy znalostí a výzkumu jsou nezbytné a vhodné pro potřeby efektivní politiky a praxe. Jaké metody jsou vhodné pro účely eticky senzitivního výzkumu?
- Výzkumníci Bebbington a Miles (1989) informují o potřebě kvalitativního i kvantitativního výzkumu. Zjistili, že u 1 z 10 dětí je pravděpodobné, že bude umístěno do ústavní péče, pokud: je z neúplné rodiny, rodiče žijí ze sociálních dávek, bydlí ve stísněných prostorách, má etnický odlišný původ, rodiče jsou nezaměstnaní. Tyto poznatky potřebujeme, ale nezjistíme z nich, **jak a proč** se u těchto dětí situace vyvíjela, což v sociální práci musíme vědět, abychom s dětmi dokázali odpovídajícím způsobem jednat. Zde nám pomůže pouze kvalitativní výzkum.

Práva subjektů výzkumu

- Musíme se ujistit o tom, že počítáme s případnými předpojatými názory klientů na naši práci a na její možné výsledky. Např. pokud nám klienti poskytují kritické odpovědi na otázky ohledně přijímaných služeb, může se stát, že tak činí s očekáváním zlepšení služeb pro sebe i skupinu klientů, k níž náleží. Je třeba počítat i s obavami klientů ohledně použití výsledků. Mohou si být klienti jisti, že nebudou identifikovatelní v žádné zprávě nebo dokumentu poskytnutých pro účely výzkumu? Je třeba zajistit kompletní vysvětlení těchto otázek klientům, případně i spolupráci s důvěryhodnou osobou, která jim poskytne příslušnou podporu. Musíme se ujistit, že tomu v rámci svých možností rozumějí a že vědí o možnosti kdykoliv odstoupit a odmítnout využití poskytnuté informace, a to v jakémkoliv stadiu, a že se cítí být k tomu zmocněni.
- Kdo uvádí výsledky, které mají být posuzovány / předkládá agendu pro výzkum (kromě oblasti ochrany dětí)? Klienti / uživatelé služeb? Osoby poskytující péči? Místní úřady? Vláda?
- Jak získat „informovaný souhlas“? Jak postupovat u zranitelných uživatelů? Jaké jsou jejich úkoly, jaké jsou očekávané nálezy a jejich použití, kdo je kontroluje? („Whole Life“)/důvěrnost/anonymita?

Kontroverzní otázky

- Pokud vše probíhá ve vlastní organizaci, dokážeme být objektivní? Nakolik jsme potenciálně předpojatí, a to jak v souvislosti s požadavky agentury, tak i z hlediska jednotlivých pracovníků/výzkumníků?
- Co je pokládáno za úspěch v různých zemích/kulturách? Komunitní rozvoj? Rozvoj psychodynamického přístupu? Kognitivní behaviorální práce? Problematizace chudoby / rasismu / sexismu / diskriminace znevýhodněných osob?
- Je třeba, abychom si byli vědomi svých předsudků, abychom s nimi počítali a pracovali na jejich zohlednění a minimalizaci – předsudky mohou ovlivnit např. výběrové metody, roli interního výzkumníka a jeho přesvědčení o skupinách klientů, které jsou předmětem výzkumu atd.

LITERATURA

- BEBBINGTON, A., MILES, J. 1989. The Background of Children who enter Local Authority Care. *British Journal of Social Work* 19, 1: 349–368.
- GOULD, N. 1994. Anti-racist social work: a framework for teaching and action. *Issues in Social Work Education* 14, 1: 2–17.
- HALLETT, C., PROUT, A. (eds). 2003. *Hearing the Voices of Children*. Basingstoke: Taylor & Francis.
- HAWLEY, C. J., LITTLECHILD, B., SIVAKUMARAN, T., SENDER, H., GALE, T. M., WILSON, K. J. 2006. Structure and content of risk assessment proformas in mental healthcare. *Journal of Mental Health* 15, 4: 437–448.
- KJØRHOLT, A. 2002. Small is Powerful. *Childhood* 9, 1: 63–82.
- LANGAN, J., LINDOW, V. 2004. *Living with the Risk: Mental Health Service User Involvement in Risk Assessment and Management*. Bristol: Joseph Rowntree Foundation/Policy Press.
- LANSDOWN, G. 1995. *Taking Part: Children's participation in decision making*. London: Institute for Public Policy Research.
- LITTLECHILD, B. *Values and cultural issues in social work* [online]. 2012. European Research Institute for Social Work Web Journal 2, 1: 62–76. [Viděno: 2013-08-20]. Dostupné z: <http://eris.osu.eu/index.php?kategorie=35170>.

LITTLECHILD, B., HAWLEY, C. 2010. Risk assessments for mental health service users: Ethical, valid and reliable? *Journal of Social Work* 10, 2: 211–229. První publikování online 4. 8. 2009.

LITTLECHILD, B., SMITH, R. 2011. Social Work with young offenders. S. 512–536 in WILSON, K., RUCH, G., LYMBERY, M., COOPER, A. (eds). *Social Work: An Introduction to Contemporary Practice*. 2. vyd. Pearson Education.

LITTLECHILD, B., SMITH, A. H., MEREDITH-WINDLE, G., GALE, G., LLOYD, M., HAWLEY, C. 2013. Recovery approaches in mental health: A qualitative evaluation of the Whole Life Therapy programme for persons with schizophrenia. *Health* 5, 3A: 582–587. (open access) Dostupné z: <http://www.scirp.org/journal/PaperInformation.aspx?PaperID=29601>.

LUKES, S. 1974. *Power: A Radical View*. 1. vyd. Basingstoke: Palgrave.

MAYER, J., TIMM, N. 1970. *The Client Speaks*. London: Routledge.

ROGERS, J. 2012. Anti-oppressive social work research: reflections on power in the creation of knowledge. *Social Work Education* 31, 7: 866–879.

STATEMENT OF ETHICAL PRINCIPLES [online]. 2013. IFSW. [Viděno: 2013-08-25]. Dostupné z: <http://ifsw.org/policies/statement-of-ethical-principles>.

THORPE, D., SMITH, D., GREEN, C. J., PALEY, J. H. 1980. *Out of Care: The Community Support of Juvenile Offenders*. London: George Allen and Unwin.

THE CODE OF ETHICS FOR SOCIAL WORK [online]. 2012. The British Association of Social Workers. The Policy, Ethics and Human Rights Committee. [Viděno: 2013-08-30]. Dostupné z: http://cdn.basw.co.uk/upload/basw_112315-7.pdf.